

**ФОРМУВАННЯ ЛІНІЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗЛОМУ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

© Скворець В. О.

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна), ел.пошта skvorets.v.o@gmail.com
ORCID 0000-0001-7558-0773

*В статті досліджуються соціальні процеси, що заклали формування ліній соціального розлому в українському суспільстві та послабляють його цілісність. Предметом філософського дослідження є цілісність суспільства. Метою дослідження є осмислення процесу формування ліній соціального розлому, що несуть загрозу цілісності соціального організму України. **Методи дослідження** – системний, логічний, історичний, статистичний, діалектичний, – розкривають суперечливі соціальні процеси, що загрожують цілісності соціального організму України. Першою лінією соціального розлому є нова соціально-класова структура, в якій переважну більшість становлять бідні верстви населення, а середній клас не має питомої ваги, що необхідна для економічної і соціально-політичної стабільності суспільства. Друга лінія соціального розлому визначається економічними інтересами виробників різних регіонів щодо ринків збуту продукції, як орієнтирів зовнішньої інтеграції. Третя лінія соціального розлому сформувалася в процесі боротьби політичних еліт регіонів, які опинившись в опозиції, активно породжували схізмогенетичний процес в соціокультурному просторі України. Четверта лінія розлому формується за сферами впливу олігархічно-владних груп в різних регіонах України. П'ята лінія соціального розлому формується між народом України та її правлячими колами, які перетворили державну владу на засіб задоволення групових інтересів, ігноруючи національні інтереси. **Наукова новизна статті** полягає в обґрунтуванні суперечливої ролі певних соціальних процесів, що породжують лінії соціального розлому і створюють загрози цілісності соціального організму України. Наявність низки зазначених ліній соціального розлому в українському суспільстві засвідчує, що змінювати систему державної влади в Україні треба не шляхом простого запозичення певних європейських моделей, а шляхом виявлення загроз, що руйнують цілісність соціального організму України, та впровадження в органи державної влади та управління певних структурних і функціональних змін, які здатні адекватно реагувати на руйнівні тенденції та захищати цілісність суспільства.*

Ключові слова: соціальний організм країни, цілісність суспільства, життєустрій народу, трансформація суспільства, соціально-класова структура, лінії соціального розлому, схізмогенетичний процес.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Актуальність проблеми появи ліній соціального розлому в сучасному українському суспільстві зумовлена суперечливими процесами формування молодого соціального організму країни та неготовністю правлячих класів України адекватно реагувати на ці процеси. На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. ідея утвердження державної незалежності України знайшла переконливу підтримку в усіх регіонах України, включаючи Крим і Донбас. Суспільно-політичні події, що пов'язані з анексією Росією Криму і збройним протистоянням у Донбасі, засвідчують, що теперішня державна влада та її політичний курс не мають такої одностайної підтримки. У відносинах між правлячими колами і доволі значною частиною населення України немає

порозуміння відносно шляхів подальшого руху країни. Саме цим і зумовлена необхідність осмислення процесу формування ліній соціального розлому в українському суспільстві та пошуку шляхів подолання цих розломів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на яких спирається автор.

Характеристика соціальних процесів, що деструктивно впливають на стан соціального організму України в умовах глобалізації світового розвитку знайшла відображення в дослідженнях вітчизняних науковців. Ю. Збітнев та М. Сенченко видали "Білу книгу України" [3], в якій на основі великого фактологічного, переважно статистичного матеріалу (в тому числі більше 200 таблиць, схем, графіків) проаналізували соціальні зміни, що стали наслідком економічних реформ 1991-2001 рр. і засвідчили розгортання в економічній,

соціальної, культурної і політичній сфері масштабних процесів деградації українського суспільства. О. Шнирко довів, що Україна, яка раніше входила до групи країн-лідерів промислового і науково-технічного розвитку, швидко переміщується до групи країн-аутсайдерів технологічного розвитку [13]. Автор цієї статті у своїх публікаціях постійно застерігав про ті тенденції соціальних змін, що формують загрози існуванню українського суспільства, зокрема в одній із статей показано безпорадність панівного класу України щодо створення Стратегії національного розвитку України [9]. Одним із важливих джерел вивчення основних соціальних процесів у сучасній Україні є проведений науковцями Інституту соціології НАН України багаторічний соціологічний моніторинг українського суспільства [11], в якому виявлені не лише негативні процеси та тенденції, але й вказано на загрози, перед якими опинилося наше суспільство. У той же час чинники соціального розлому цілісності українського суспільства потребують окремого дослідження.

Мета наукового дослідження – осмислення процесу формування ліній соціального розлому, що несуть загрозу цілісності соціального організму України.

Ця мета реалізується в наступних завданнях:

- обґрунтування розробленої автором методології життєустрою народу як основи моделювання соціального організму країни для аналізу проблеми цілісності суспільства;

- визначення чинників, що мають найбільший вплив на цілісність соціального організму країни;

- виявлення процесу формування основних ліній соціального розлому українського суспільства.

Обговорення проблеми.

Найвищим рівнем цілісності суспільства як соціальної системи треба визнати соціальний організм країни, а цей підхід вимагає певної методології, яка включає аналіз як статичної цієї системи (відтворювальні процеси), так і динаміки (основні процеси соціальних змін). Життєустрій народу – це поняття позначає соціальний феномен, який відображає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в певний соціоісторичний організм і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на відтворювальних процесах, що включають відтворення людини, економічної

системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери та способу життя соціальних суб'єктів. Зміна настроїв та відношення до політичного курсу державної влади великих груп населення України було пов'язана з процесами трансформації суспільства і змінами в житті суспільних класів, соціальних груп та індивідів. Ці зміни стосуються як економічної, соціальної, політичної та культурної сфер, взаємозв'язок функціонування яких вивчається засобами формаційного підходу, так і процесу життєдіяльності соціальних організмів, які утворюють суспільство, дослідження яких здійснюється інструментарієм цивілізаційного підходу. Саме методологія життєустрою народу постає як теоретична модель, що дозволяє аналізувати суспільство як соціальний організм країни та зміни в ньому засобами формаційного і цивілізаційного підходу, орієнтуючись на такий критерій як цілісність суспільства.

Необхідно зазначити, що процес трансформації сучасного українського суспільства супроводжувався як об'єктивними процесами у всіх сферах його життєдіяльності, так і суб'єктивними чинниками, що надавали цим процесам певної специфіки. Серед об'єктивних чинників суспільної трансформації слід виділити такі: цивілізаційна природа українського суспільства, глобалізація, основні соціально-економічні, суспільно-політичні й соціокультурні процеси в Україні. Серед суб'єктивних чинників суспільної трансформації необхідно виділити суб'єктів, які є носіями державної влади, представленого нею правлячого класу, особливо великого бізнесу. Вплив останнього чинника здійснювався як через державні структури, так і через недержавні структури громадянського суспільства – політичні партії, громадські об'єднання, ЗМІ та ті проекти, що ними реалізовувалися. Головним результатом усіх цих впливів на процеси соціального управління є умови життєдіяльності всіх соціальних суб'єктів в Україні. Пострадянський етап розвитку українського суспільства відбувався в умовах глобалізації та зумовленого нею характеру взаємодії цивілізацій. За оцінкою С. Хантігтона, лінії розлому сучасного світу проходять по тій межі, що розділяє цивілізації. «У світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою в

міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане панівним фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів» [12, с. 338].

Дослідники визнають, що кожна держава в процесі становлення і розвитку завжди спирається на особисто їй притаманний цивілізаційний фундамент, що й зумовлює її неповторність в оточуючому світі. Україна, будучи однією із спадкоємиць Київської Русі, свою духовну основу завжди пов'язувала із фактом прийняття князем Володимиром християнської віри східного греко-візантійського обряду – віри православної. Ця віра в наступні віки формувала менталітет давньоруського народу і його ідентичність. Саме візантійсько-православна віра стала домінуючим фактором, який зумовив процес формування руської народно-національної ідеї, яка нині охоплює своєю духовністю весь православний простір. Надійним охоронцем руської духовно-історичної традиції, як і раніше, залишається Руська православна церква [14, с. 107-108].

Поява цивілізаційного розлому на українських землях пов'язана з історичними подіями кінця XVII ст. В 1596 році духовний простір руського народу зазнав суттєвих змін. Під патронатом Польщі у Бресті була прийнята Унія, яка мала на меті зміну цивілізаційної ідентичності населення. Відтоді православні цінності почали витіснятися цінностями католицької та греко-католицької (уніатської) церков. Відтоді східний кордон західноєвропейської цивілізації проходить Україною, відокремлюючи уніатський Захід від православного Сходу. Так Україна опинилася в духовному і геополітичному розломі. З цього часу питання єдності народу набуло особливої гостроти. В різні періоди її історії воно то загострювалося, то затихало [14, с. 109]. Аналізуючи витoki збройних конфліктів у сучасному глобалізованому світі, Р.О. Додонов зазначає: «Країни дійсно воюють сьогодні між собою менше, ніж двісті та навіть сто років тому. Але це не означає, що боротьба за владу і ресурси припиняється. Френсіс Фукуяма поквапився, проголосивши перемогу західного лібералізму та «кінець історії». В глобальному вимірі спалахи збройних конфліктів обумовлюються наявністю декількох проектів модернізації (мусульманським, китайським, православним), які конкурують з західним. Ці

проекти мають власне бачення майбутнього планети, в якому, як правило, відповідній цивілізації належить панівне місце. Не маючи сил вступити у двобій із Заходом, адепти альтернативних цивілізаційних проектів випробовують себе у «війні слабких»: локальних сутичках та «повзучій експансії» по всьому периметру власних кордонів» [1, с. 5].

В контексті цивілізаційного протистояння XX ст. фахівці виділяють не лише Першу та Другу світову війну, але й «холодну війну», яка за своїми геополітичними наслідками не поступається першим двом, а тому її іноді називають Третьою світовою війною. Цивілізаційне протистояння після розпаду СРСР фахівці називають Четвертою світовою війною. М.І. Сенченко дає їй таке визначення: «Четверта світова війна – це невидима війна світових правителів з країнами і народами за скорочення населення (оскільки ресурсів на всіх невдовзі не вистачатиме), перетворення сучасної людини на своєрідного біоробота, поведінку якого можна запрограмувати й змоделювати на комп'ютерах. Мета війни – встановлення нового світового порядку, в якому контроль над країнами і народами здійснюватиме світовий уряд, а населення Землі значно скоротиться» [8, с. 18]. Названі цивілізаційні умови функціонування українського суспільства постають контекстом, що має величезний вплив на розгортання внутрішніх соціальних процесів та суперечностей. Проблема збереження цілісності соціального організму України значно ускладнюється тими процесами, що пов'язані з трансформацією українського суспільства, яка зумовлена проведенням неоліберальних ринкових реформ. В процесі ринкової трансформації відбулися соціальні зміни, які позначили лінії соціального розлому, що несуть певні загрози цілісності соціального організму України.

Першою лінією соціального розлому українського суспільства є нова соціально-класова структура, що зумовлена радикальним переходом від структури пізнього радянського періоду, в якій переважали середні верстви населення, до соціальної структури, в якій переважну більшість становлять бідні верстви населення. За оцінками фахівців, у період з 1988 р. по 2001 р. в Україні чисельність нижчих прошарків зросла з 5,7 % до 88,2 %, середніх – скоротилася з 75,0 % до 9,8 %, вищих – з 19,3 % до 2 % [2, с. 25]. В 2008 році Е. Лібанова визнала, що в Україні «соціальна структура наближена радше до латиноамериканських або африканських, ніж до європейських взірців» [6,

с. 120]. За цьогорічними оцінками науковців, питома вага бідних в загальній кількості населення становить 70-72 %. За цих умов середній клас не має тієї питомої ваги (хоча б 50-60%) у складі населення, за якої забезпечується економічна і соціально-політична стабільність суспільства.

Теперішня структура населення України є наслідком неоліберальних реформ, змістом яких була приватизація, а також значною мірою знищення державних промислових підприємств, скорочення чисельності працюючих та маргіналізація значних груп населення. За даними науковців, в період з 1990 р. по 2001 р. кількість працюючих в різних галузях економіки України різко скоротилася: в промисловості – з 7,8 млн. до 3,9 млн. осіб, в будівництві – з 2,4 млн. до 0,8 млн. осіб, в сільському господарстві – з 4,4 млн. до 2,4 млн. осіб, в транспорті – з 1,8 млн. до 1,1 млн. осіб, в освіті, культурі, науці та мистецтві – з 3,0 млн. до 2,1 млн. осіб [3, с. 36]. Усі ці соціальні зміни різко погіршили умови життя більшості громадян України, обернулися соціальною і гуманітарною катастрофою, різким погіршенням демографічної ситуації. В 2001 р. у Звіті ООН з демографічного розвитку український народ віднесено до країн, чисельність населення яких, згідно прогнозам, в період 2000-2050 років скоротиться. За середнім варіантом прогнозу населення України, яке у 2000 р. становило 49,568 млн. осіб, зменшиться у 2050 р. до 29,959 млн. осіб, що означає скорочення на 19,609 млн. осіб, тобто на 39,6 % [7, с. 36]. Такий науковий прогноз фактично визнає український народ вимираючою нацією. Існуюча соціальна структура населення України за своєю природою нездатна забезпечити економічну, політичну, соціальну стабільність держави і суспільства.

Друга лінія соціального розлому українського суспільства визначається економічними інтересами виробників щодо зовнішніх ринків збуту своєї продукції. Економічними інтересами не лише фінансово-промислових груп, але й населення значних територій України було зумовлене становлення політичних сил, які формували протилежні орієнтири зовнішньої інтеграції. Якщо політичні сили Західної та Центральної України прагнули інтеграції в ЄС, то політичні сили Південної і Східної України – відстоювали зближення з Митним союзом. Вплив економічних інтересів на формування суспільних настроїв щодо орієнтирів зовнішньої інтеграції українського суспільства був визначений у соціологічних дослідженнях 2013р. Тоді соціологи зафіксували

відсутність у суспільстві однозначної відповіді на доленосне питання вибору цивілізаційного вектору розвитку. Між регіонами не було консенсусу щодо геополітичного вибору: 67 % громадян на заході виступали за інтеграцію з ЄС, а 68 % на сході – за входження у Митний союз [11, с. 421-441].

Формування названої лінії соціального розлому відбувалося протягом усього періоду незалежності України і супроводжувалося інформаційною підтримкою тих суспільно-політичних сил, що сформувалися на основі зазначених економічних інтересів. Протистояння фінансово-політичних еліт заходу і сходу України проявилася як одне з потужних джерел дезінтеграції українського суспільства. В. Левицький зазначає: «антагоністична риторика була дуже популярною та дієвою протягом всього періоду незалежності: з екранів телевізорів увесь час лякали одну частину населення України іншою, змальовуючи апокаліптичні сценарії, у разі приходу до влади тієї, іншої інферналізованої половини. Кожної виборчої компанії цей інструмент використовувався як потужний мобілізаційний чинник – і він майже завжди спрацьовував. За рахунок цього еліти ділили владу, а країна все більше дезінтегрувалася. Наслідки цих процесів дуже чітко можна побачити сьогодні. Проте найстрашніше те, що, відчуваючи наслідки такої риторики, політики все одно не можуть (не хочуть) від неї відмовитися. Цілком зрозуміло, що це дуже дієвий та потужний інструмент – однак кінцевий результат цього процесу – втрата державності: сучасні події дуже переконливо вчать цьому» [4, с. 97].

Лінія соціального розлому, що зумовлена економічними інтересами виробників та населення регіонів, є визначальною щодо вибору шляхів руху українського суспільства. Вперше ця лінія соціального розлому проявилася в період гострої суспільно-політичної кризи 1993-1994 рр. За оцінкою фахівців, політичний курс першого Президента України Л.Кравчука призвів до різкого погіршення умов життя народу України. Катастрофічно впав рівень життя народу. Порівняно з 1991 р. купівельна спроможність населення зменшилася майже у п'ять разів і була у 2,5 раза нижча, ніж у Росії. Розпочався процес деіндустріалізації України. Фізичний розпад продуктивних сил випереджав лише процес руйнування науково-технічного та інтелектуального потенціалу. Виникла загроза витіснення України на периферію світового господарства, встановлення її технологічної та

фінансової залежності від інших держав, перетворення на сировинний додаток і територію для розміщення екологічно шкідливих виробництв. Виникли об'єктивні умови для неоколоніального статусу України, обмеження її політичної самостійності та суверенності у розв'язанні не тільки міжнародних, але й внутрішніх проблем [5, с. 484].

Проти цієї руйнівної для України політики Л. Кравчука виступили шахтарі Донбасу, яких підтримали працівники промисловості Сходу і Півдня України. Під тиском страйкуючих шахтарів Донбасу влада була змушена призначити всеукраїнський референдум щодо довіри (недовір'я) Президенту і Верховній Раді України на вересня 1993 р., а потім – дострокові вибори до Верховної Ради та Президента України. Ці вибори оновили владу в Україні: значно змінився склад парламенту, а Президентом України обрано Л.Кучму. Суспільно-політичний конфлікт 1993-1994 років засвідчив існування загрози для центральної влади від ігнорування нею потреб та інтересів широких верств населення, позицій регіональних еліт і можливостей використання ними настроїв населення регіонів у боротьбі за владу та ресурси.

Третя лінія соціального розлому українського суспільства виявилася в соціокультурній сфері. Р. Додонов здійснив соціально-філософський аналіз східноукраїнського конфлікту і визначив роль схізмогенетичного процесу в соціокультурному просторі України. Він зазначає: «не заперечуючи прямої участі Російської Федерації у східноукраїнському конфлікті, необхідно враховувати наявність на Сході України антиурядового сепаратистського руху, що став наслідком тривалого процесу тематизації регіональними елітами та намагань штучного вкорінення і поглиблення уявлень про соціальні, світоглядні, культурні розбіжності між мешканцями Донбасу та іншої частини України. Індоктринація деяких ідеологічних положень про розкол України, її географічне розташування у зоні зіткнення різних цивілізаційних спільнот, про неусувні протиріччя між Заходом і Сходом України і т.п. сформувала «концептуальну рамку» схізмогенетичного процесу, який підготував ґрунт для збройного протистояння» [1, с. 80].

В якості базових причин, що зумовили розмах протестів восени 2013 р. соціологи називають соціальну несправедливість, величезну поляризацію доходів і рівня життя

населення України та розгул корупції, який пронизує виконавчу і судову владу, правоохоронні органи. До сказаного як істотну причину конфліктогенності українського суспільства слід додати «ігри з ідентичністю», в які намагалися грати майже всі українські опозиціонери. Йдеться про претензії на владу на основі існуючих ідентичностей (національної, регіональної, релігійно тощо), багато з яких глибоко вкорінені в історичній пам'яті. Дослідник доводить, що «ігри з ідентичністю» слід розглядати не лише як результат активізації регіональних політичних і культурних еліт, що прагнули відокремитися від центру та отримати більше владних повноважень. Їх поширення в останні десятиліття свідчить про універсальні, об'єктивно існуючі соціокультурні причини, що детермінують поживлення партикуляристських політичних стратегій. Серед цих причин слід назвати, насамперед, ослаблення впливу держави на суспільне життя, що виражається в поступовому згортанні соціальних програм і дерегуляції соціально-економічних процесів [1, с. 87].

Р.О. Додонов зазначає, що глобалізація постає джерелом нового соціального поділу, в результаті якого індивіди, соціальні групи та регіони отримують різні можливості і переваги від участі в транслокальних комунікаціях. В разі різноскерованості шляхів наднаціональної інтеграції в окремих регіонах країни виникають серйозні проблеми, що призводять до політичної напруги в рамках національної держави. Тяжіння різних регіонів держави до різних наддержавних утворень загострює внутрішньополітичне протистояння, зумовлюючи строкатість соціокультурного ландшафту та сприяння регіональному відокремленню [1, с. 88-89]. Особливості розвитку окремих регіонів України, що обумовлені вказаним вище «силовим тяжінням» до сусідніх цивілізаційних центрів, спровокували суперечки навколо проблем національної ідентичності та подолання радянської спадщини. Відмінності у ціннісних орієнтаціях населення регіонів поступово набували політичного забарвлення, що знайшло свій вираз у програмах політичних партій та рухів. Важливою обставиною, що вплинула на розгортання політики ідентичності та наростання небезпечних для цілісності країни тенденцій, стало те, що прихід до влади однієї з конкуруючих партій призводив до різкої зміни у внутрішній і зовнішній політиці. Отримавши підтримку виборців базового регіону, нова

урядова команда проводила політику відповідно до своїх передвиборчих обіцянок, протиставляючи жителів різних регіонів і запускаючи таким чином симетричний схізмогенез [1, с. 90-91].

Четверта лінія розлому українського суспільства формується за сферами впливу олігархічно-владних груп в різних регіонах України. Фахівці позначили цей процес як неофеодалізація. В умовах подальшого послаблення впливу держави на життєдіяльність українського суспільства та посилення ролі олігархічних груп, зокрема тих, які створили приватні воєнні кампанії, змінюються не лише можливості функціонування державного устрою, але й засади соціального порядку, що формується в Україні. Елементи охлократії знаходять для себе сприятливе середовище в українському суспільстві, де корумпована і деградує держава влада дедалі гірше виконує свої функції.

П'ята лінія соціального розлому українського суспільства формується між народом України та її правлячими колами. Саме формування правлячого класу сучасної України відбувалося шляхом пограбування національного багатства, тобто приватизації, яку в народі назвали «прихватацією». Ці процеси здійснювалися Президентом України та їх оточенням, з активним залученням іноземних радників, на основі теоретичних розробок іноземців, зокрема моделі неоліберальних реформ відомих економістів Чиказької школи М.Фрідмана та Ф.Хайєка, що супроводжувалося ігноруванням національних інтересів українського народу.

В контексті Глобального історичного процесу М.Сенченко досліджує суть американського месіанізму і його закулісних натхненників, які ведуть інформаційно-психологічну війну за встановлення нового світового порядку. Він вважає, що сутність політики правлячих кіл незалежної України, яка була нав'язана глобальними центрами і названа «демократичними» реформами, полягає в «латентній війні проти народу України». Щось незвичайне відбувається нині в нашій державі, схоже на якусь невидиму перманентну війну. Якщо уважно роздивитися навколо, поїздити містами і селами України, почитати газети – що ми побачимо? Знищується державність як основа життєдіяльності суспільства. Уцент зруйновані економіка, наука, освіта, охорона здоров'я. Триває розпродаж підприємств, що формують державний бюджет, військової техніки, розвалюється армія. Порошені всі

норми честі, совісті, моралі. Стирають історичну пам'ять народу, нація вимирає, злидарюють вчені, інженери, вчителі та лікарі, занепадає мова та література. Все стає товаром. Культурна інверсія під керівництвом ідеологів неолібералізму веде український народ до повної деградації [8, с. 8]. Такою деструктивною є роль правлячого класу України, який виявився нездатним жити власним розумом і національними інтересами українського народу.

Відірваність правлячого класу від національних інтересів українського народу, деградація системи державної влади, відсутність сучасної системи соціального управління, яка є адекватною викликам, перед якими опинилося наше суспільство, за умов формування ліній соціального розлому створюють реальні загрози цілісності соціального організму України. Теперішній стан соціального організму України характеризується визначальною суперечністю між українським суспільством і державною владою: в процесі трансформації відбувався рух від радянського типу суспільства до пострадянського, яке ставало все більш складнішим, різноманітним, строкатим, дезінтегрованим та суперечливим; держава влада, навпаки, незважаючи на створення нових органів та структур, стала примітивнішою, ніж була в радянський період, оскільки не лише відмовилася від планування та управління соціальними та економічними процесами, але й унаслідок продажності та корумпованості своїх носіїв утратила роль захисника національних інтересів українського народу. Склалася досить загрозлива ситуація, за якої суспільство як керована система постає дуже складним утворенням, а держава влада як керуюча система не є за своєю складністю та функціональною здатністю адекватною тим загрозам, перед якими опинилося українське суспільство. «Закон «необхідного різноманіття» У. Ешбі стверджує, що безпечне функціонування складної системи може бути досягнуте тільки тоді, коли її регулятор (керуючий елемент) за різноманітністю парируючих дій (захистів) не поступається різноманіттю впливів на систему збурень (загроз). Складні соціальні системи характеризуються тим, що вони, як правило, змушені вирішувати одночасно велике число різних за своєю природою функціональних завдань, пов'язаних із формуванням сприятливих умов для свого стійкого зростання та розвитку. Таким чином, управління суспільством як складною соціальною системою завжди носить комплексний характер

упорядкованих системних впливів з урахуванням усіх факторів тиску зовнішнього середовища» [10, с. 162].

Висновки. В Україні внаслідок ринкової трансформації суспільства відбувалися соціальні процеси, які породили такі лінії соціального розлому: 1) Першою лінією соціального розлому є нова соціально-класова структура, в якій переважну більшість становлять бідні верстви населення, а середній клас не має питомої ваги, за якої забезпечується економічна і соціально-політична стабільність суспільства. 2) Друга лінія соціального розлому визначається економічними інтересами виробників різних регіонів щодо зовнішніх ринків збуту своєї продукції. 3) Третя лінія соціального розлому сформувалася в процесі боротьби регіональних політичних еліт, які, опинившись в опозиції, активно породжували схізмогенетичний процес в соціокультурному просторі України. 4) Четверта лінія розлому українського суспільства формується за сферами впливу олігархічно-владних груп в різних регіонах України. 5) П'ята

лінія соціального розлому формується між народом України та її правлячими колами, які перетворили державну владу на засіб задоволення групових інтересів, практично повністю ігноруючи національні інтереси. Наявність низки зазначених ліній соціального розлому в українському суспільстві засвідчує, що змінювати систему державної влади в Україні треба не шляхом простого запозичення певних європейських моделей, а шляхом виявлення загроз, що руйнують цілісність соціального організму України, та впровадження в органи державної влади та управління певних структурних і функціональних змін, які здатні адекватно реагувати на руйнівні тенденції та захищати цілісність суспільства.

Перспектива подальшого аналізу проблеми полягає в пошуку шляхів удосконалення державної влади та структур громадянського суспільства як механізмів інтеграції соціальних суб'єктів у соціальний організм України.

Список використаних джерел

1. Додонов, Р. О. Конфлікт на Сході України у дзеркалі соціально-філософської рефлексії: монографія. Вінниця: Український інститут стратегій глобального розвитку та адаптації, 2016. 200 с.
2. Дубровський, М. Система і трансформації: Програмне забезпечення розвитку сучасного профспілкового руху в Україні. Профспілки України. Київ. 2002. № 5. С. 25-30.
3. Збітнев, Ю. І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років. К.: ВД «Княгиня Ольга», 2003. 250 с.
4. Левицький, В. Чи є в Україні час і далі робити помилки? Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій. Випуск 2. Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 95-104.
5. Литвин, В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. К.: Абрис, 1994. 495 с.
6. Лібанова, Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства. Економіка України. Київ. 2008. № 10. С. 120-136.
7. Мировые демографические тенденции. Доклад Генерального секретаря // Экономический и Социальный Совет ООН. / E/CN.9/2001/4. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/280/54/PDF/N0128054.pdf?OpenElement>
8. Сенченко, М. І. Латентна світова інформаційна війна. Київ: ФОП Стебеляк, 2014. 384 с.
9. Скворець, В. О. Життєустрій народу та стратегії розвитку України. Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя, 2013. Вип. 32. С. 114-120.
10. Солонько, І. В. Феномен концептуальної влади: соціально-філософський аналіз: монографія. 3-є изд., перераб. и доп. М., 2011. 304 с.
11. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.
12. Хантінгтон, С. Модель прийдешнього конфлікту / С. Хантінгтон. – [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Flib.chdu.edu.ua%2Fpdf%2Fposibnuku%2F307%2F36.pdf&name=36.pdf&lang=uk&c=583ad2d9aa70&page=1>
13. Шнирко, О. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст: монографія. К.: Генеза, 2009. 248 с.
14. Штика, О. Геополітичний розлом як виклик української державності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ. 2004. Вип. 3 (71). С. 104-113.

REFERENCES

1. Dodonov, R. O. (2016). *Konflikt na Skhodi Ukrainy u dzerkali sotsialno-filosofskoi refleksii: monohrafiia* / R.O. Dodonov, *Ukrainskyi instytut stratehii hlobalnoho rozvytku ta adaptatsii*. – Vinnytsia, 200 s.

Формування ліній соціального розлому в українському суспільстві

2. Dubrovskiy, M. (2002). *Systema i transformatsii: Prohramne zabezpechennia rozvytku suchasnoho profspilkovoho rukhu v Ukraini. Profspilky Ukrainy. № 5. S. 25-30.*
3. Zbitniev, Yu.I. (2003). *Bila knyha Ukrainy abo Vashinh tonskyi konsensus v dii. Naslidky ekonomichnykh reform 1991-2001 rokiv. K.: VD «Kniahynia Olha», 2003. 250 s.*
4. Levytskyi, V. (2016). *Chy ye v Ukrainy chas i dali robyty pomylky? Skhidnoukrainskyi konflikt v konteksti hlobalnykh transformatsii. Zbirnyk statei. Vypusk 2. Ukrainskyi instytut stratehii hlobalnoho rozvytku i adaptatsii. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», S. 95-104.*
5. Lytvyn, V. (1994). *Politychna arena Ukrainy: Diiovi osoby ta vykonavtsi. K.: Abrys, 495 s.*
6. Libanova, E. (2008). *Tsinnisni oriientatsii ta sotsialni realii ukrainskoho suspilstva. Ekonomika Ukrainy. № 10. S. 120-136.*
7. *Mirovyie demograficheskie tendentsii. Doklad Generalnogo sekretarya // Ekonomicheskii i Sotsialnyi Sovet OON. / E/CN.9/2001/4. – [elektronniy resurs]. – rezhim dostupu: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/280/54/PDF/N0128054.pdf?OpenElement>*
8. Senchenko, M. I. (2014). *Latentna svitova informatsiina viina. Kyiv: FOP Stebeliak, 384 s.*
9. Skvorets, V. O. (2013). *Zhyttieustrii narodu ta stratehii rozvytku Ukrainy / V.O.Skvorets // Kulturolohichni visnyk: Naukovo-teoretychnyi shchorichnyk Nyzhnoi Naddniproianshchyny. Zaporizhzhia, Vyp. 32. S. 114-120.*
10. Solonko, I. V. (2011). *Fenomen kontseptualnoy vlasti: sotsialno-filosofskiy analiz: monografiya. 3-e izd., pererab. i dop. M., 2011. 304 s.*
11. *Ukrainske suspilstvo 1992-2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichni monitorynh / za red. d.ek.n. V.Vorony, d.sots.n. M. Shulhy. – K.: 2013. 566 s.*
12. *Khantinton, S. Model pryideshnoho konfliktu. – [elektronniy resurs]. – rezhim dostupu: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Flib.chdu.edu.ua%2Fpdf%2Fposibniku%2F307%2F36.pdf&name=36.pdf&lang=uk&c=583ad2d9aa70&page=1>*
13. Shnytko, O. (2009). *Innovatsiinyi defolt Ukrainy: ekonomiko-tehnolohichniy kontekst. Monografiya. K.: Geneza, 248 s.*
14. Shtyka, O. (2004). *Neopolitychni rozlom yak vykyk ukrainskoi derzhavnosti. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 3 (71). S. 104-113.*

СКВОРЕЦ В. А. – доктор философских наук, доцент, заведующий кафедрой социологии, Запорожский национальный университет (Запорожье, Украина)

E-mail: skvorets.v.o@gmail.com

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНИЙ СОЦИАЛЬНОГО РАЗЛОМА В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье изучаются социальные процессы, заложившие формирование линий социального разлома в украинском обществе и ослабляющие его целостность. Предметом философского исследования является целостность общества. Целью исследования является осмысление процесса формирования линий социального разлома, которые несут угрозу целостности социального организма Украины. Методы исследования – системный, исторический, логический, статистический, диалектический, – раскрывают противоречивые социальные процессы, угрожающие целостности социального организма Украины. Первой линией социального разлома является новая социально-классовая структура, в которой преимущественное большинство составляют бедные слои населения, а средний класс не имеет удельного веса, обеспечивающего экономическую и социально-политическую стабильность. Вторая линия социального разлома обозначена экономическими интересами производителей разных регионов относительно рынков сбыта продукции, как ориентиров внешней интеграции. Третья линия социального разлома сформировалась в процессе борьбы политических элит регионов, которые, оказавшись в оппозиции, активно порождали схиогенетический процесс в социокультурном пространстве Украины. Четвертая линия разлома формируется по сферам влияния властно-олигархических групп в разных регионах Украины. Пятая линия социального разлома формируется между народом и правящими кругами Украины, превратившими государственную власть в средство удовлетворения групповых интересов, но игнорирующими национальные интересы. Научная новизна статьи состоит в обосновании противоречивой роли тех социальных процессов, которые порождают линии социального разлома и создают угрозы целостности социального организма Украины. Наличие названных линий социального разлома в украинском обществе свидетельствует о том, что изменять систему государственной власти в Украине нужно не путем простого заимствования определенных европейских моделей, а путем выявления угроз, разрушающих целостность социального организма Украины, и внесения в органы государственной власти и управления определенных структурных и функциональных изменений, способных адекватно реагировать на разрушительные тенденции, и защищать целостность общества.

Ключевые слова: социальный организм страны, жизнеустройство народа, целостность общества, трансформация общества, линии социального разлома, социально-классовая структура, схиогенетический процесс.

SKVORETS, VOLODYMYR - Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor, Head of the Department of Sociology, Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya, Ukraine)

THE FORMATION OF THE SOCIAL FAULT LINES IN THE UKRAINIAN SOCIETY

The article deals with social processes that contributed to the formation of the social fault lines in the Ukrainian society and weakened its integrity. The subject of philosophical research is social integrity. The goal of research is to comprehend the way social fault lines are formed thus endangering the integrity of Ukraine's social organism. Methods of research are systematic, logical, historical, statistical, and dialectical. They reveal contradictory social processes which endanger the integrity of Ukraine's social organism. The first social fault line is the new social class structure in which the poor are the overwhelming majority, while the middle class, who ensures economic, social and political stability, is of no importance. The second social fault line is determined by the economic interests of manufacturers from different regions in market outlets as reference points of external integration. The third social fault line was formed during the struggle of regional political elites, who, being in the opposition, actively supported schismogenetic process in socio-cultural space of Ukraine. The fourth social fault line is formed according to spheres of influence among oligarchic groups in different regions of Ukraine. The fifth social fault line exists between Ukrainian people and ruling circles, the latter used the state power as a means to satisfy group interests thus ignoring national interests. The scientific novelty of the article is to substantiate a contradictory role of certain social processes causing social fault lines and threatening the integrity of Ukraine's social organism. A number of these social fault lines in Ukrainian society shows that changing the system of state power in Ukraine is not a simple borrowing of certain European models. It is better to identify dangers ruining the integrity of Ukraine's social organism and implement certain structural and functional changes into organs of state administration that are capable of adequate response to destructive trends and protection of social integrity.

Key words: social organism of the country, social integrity, living arrangement of people, transformation of the society, the social class structure, social fault lines, schismogenetic process.

Стаття рекомендована до публікації д.філософ.н., проф.О. П Пунченко (Одеса, Україна)

Надійшла до редколегії: 11.07.2017

Прийнята до друку: 16.07.2017

Скворець Володимир Олексійович, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціології, Запорізький національний університет, вул. Центральна, буд. 37, кв. 22. Василівський район, м. Дніпрорудне, Запорізька область, 71630

E-mail: skvorets.v.o@gmail.com, ORSID 0000-0001-7558-0773

МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

© Стари́ковська О. О.

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна), E-mail: elenast396@gmail.com,
ORCID 0000-0001-5025-1148

В статті представлено обґрунтування теоретичної моделі механізму ДОІстатті – обґрунтування теоретичної моделі механізму громадської думки на основі аналізу проявів цього феномена на основних етапах історії людства. Методи дослідження – системний, історичний, структурно-функціональний, діалектичний, що розкривають взаємозв'язок об'єкта і суб'єкта функціонування громадської думки. Аналіз процесу функціонування громадської думки на різних етапах історичного розвитку людства засвідчує, що в різних соціокультурних умовах механізм функціонування цього феномена зумовлюється необхідністю вирішення гострих соціальних проблем і суперечностей, проявляється певним вагомим впливом суб'єктів на об'єкти громадської думки, що позначається на виробленні оціночного судження про актуальні проблеми суспільного життя, в тому числі про діяльність державної влади щодо управління суспільством. Провідною тенденцією у функціонуванні громадської думки на різних етапах історичного розвитку є вплив на діяльність органів державної влади та стійкий ступінь згоди більшості людей щодо фактів, дій, подій та ситуацій, які стають об'єктом громадської думки за рахунок збереження інтересу широких верств населення. Механізм функціонування громадської думки постає як процес взаємодії і взаємовпливу влади і громадськості, держави і громадянського суспільства, що існують у межах одного комунікативного поля. Наукова значущість статті полягає у створенні теоретичної моделі функціонування громадської думки, що дозволить визначити її вплив на розвиток суспільства та знайти практичне застосування у соціальному управлінні.

Ключові слова: громадська думка, взаємозв'язок, функціонування, влада, громадськість.

Постановка наукової проблеми.

Громадська думка сприяє пізнанню та оцінюванню навколишнього світу, передачі досвіду і набуттю знань наступним поколінням, особистій ідентифікації та соціальній інтеграції, регулюванню, контролю та управлінню соціальними процесами. Висока соціальна роль цього феномена вимагає соціально-філософського аналізу механізму функціонування громадської думки. Спираючись на формаційний та цивілізаційний підхід до осмислення зазначеного питання, доцільно розглянути умови та фактори у яких взаємодіють основні елементи функціонування громадської думки на різних етапах розвитку людства, а саме: в умовах Стародавнього Сходу, Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового і Новітнього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких було започатковано розв'язання проблеми. Так як громадській думці властивий динамічний характер, більшість науковців зосереджує увагу на аналізі особливостей її формування та зміни, розглядаючи аспект функціонування громадської думки як один із етапів процесу її становлення. Теоретичні дослідження Ф.Оллпорта, Е.Ноель-Нойман, В.Полторак, В.Матусевича, Л.Городенко

виявляють умови існування та показники соціальної зрілості громадської думки, характеристики оціночного судження, як результату функціонування громадської думки тощо. Механізм дії громадської думки розглядається через визначення функцій, які вона виконує. Найбільш глибоко дослідженими її функціями є регулятивна, контрольна, консультативна, директивна, оціночна (М. Горшков, В.Оссовський, О.Прасюк).

Жвавої дискусії набуває питання функціонування громадської думки у суспільно-політичних процесах. В роботах О.Дмитренко, Я.Кондрашової, Я.Легези, А.Литвин, О.Попроцького, В.Яценко, А.Пескова, О.Кленіної висвітлена роль громадської думки у виборчому процесі, вплив політичних технологій на функціонування громадської думки, методи її вираження тощо. Однак недостатньо дослідженим є питання вивчення основних елементів дії механізму функціонування, а саме виявлення ролі суб'єкта і об'єкта громадської думки, взаємовідносин політичних інститутів та суспільної свідомості у процесі функціонування громадської думки та дослідження їх на різних історичних етапах.

Мета статті – обґрунтування теоретичної моделі механізму громадської думки на основі

аналізу проявів цього феномена на основних етапах історії людства.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів.

Ефективність функціонування громадської думки визначають особливості її формування. Вважаємо, що процес формування громадської думки полягає у взаємодії раціональних, емоційних і вольових компонентів соціальних суб'єктів та об'єктів громадської думки, яка формується відповідно до фактів людської життєдіяльності, умов у яких реалізуються людські потреби і інтереси та під дією середовища, суспільних відносин і інших реалій соціального буття. Крім того, важливе значення у даному процесі відіграють загальні уявлення та установки, норми, ідеї та цінності, утворені суспільною свідомістю. Зовнішні чинники формування громадської думки пов'язані із умовами соціального буття, серед них можна виділити: спосіб виробництва матеріальних благ, умови життя та діяльності соціальних суб'єктів, природні умови, політичну організацію суспільства, зв'язки та відносини.

Громадська думка, з одного боку, є наслідком певної діяльності соціальних суб'єктів, а з іншого, – вагомим чинником, що відбиває оцінки і формує відношення людей до соціальних реалій, спонукаючи їх до певних дій. Саме тому внутрішні чинники формування громадської думки пов'язані з діяльністю людини і постають в таких проявах як забезпечення дії ефекту зараження, полярність думок, набутий досвід, рівень освіти, стан культури, духовні потреби людей, можливість для індивідуального спілкування та масових комунікацій тощо.

Відповідно до вище зазначеного, вважаємо, що умовами збереження громадської думки є: наявність актуальної соціальної проблеми, що сприяє збереженню інтересу; повторюваність наданої інформації, поширеність відповідної позиції у суспільній свідомості; адекватність уявлень, оцінок та фактичного буття; стабільність підтриманої позиції; а також результативність, як міра досягнення цілей громадської більшості. Для того, щоб краще зрозуміти дію механізму функціонування громадської думки вважаємо необхідним розглянути його на прикладі різних історичних епох, проаналізувавши суб'єкт-об'єкти взаємовідносини громадської думки під впливом конкретних умов соціального буття, що відбиваються у зміні соціальної свідомості.

Ще на початку ХХ століття Х.Ортега-і-Гасет зазначав, що без громадської думки не могло б бути історичної науки, із ним погоджуються і сучасні науковці, зокрема С.Безклубенко наголошує, що в історичному бутті діє головний її закон – загальний закон тяжіння в політичній історії. Дійсно, починаючи від первіснообщинного суспільства здійснення соціальної влади визначалося функціонуванням громадської думки. Функціонування громадської думки здійснюється за допомогою опори на більшість та на даному етапі історичного розвитку базувалося на основі моралі, традицій та звичаїв, включених у суспільну свідомість соціальних суб'єктів під дією потреби у забезпеченні стабільних і комфортних умов групової життєдіяльності. У соціальному бутті домінував принцип еквівалентного обміну та «егалітарності» (розподіл здобичі серед всіх членів групи), що сприяв зміцненню та розвитку соціальних зв'язків та відносин. Всі члени групи мали свободу слова, а отже громадська думка впливала на прийняття рішень.

Наприклад, у групі індіанців намбіквара, що мешкали в районі Амазонки, щоб отримати владу, вести, об'єднувати, організовувати, відповідати за всіх інших, кандидат у лідери групи мав заробити авторитет. Так, претендент впливав на громадську думку групи за допомогою роздачі всього того, що їм вдалося зробити, добути та придбати. Найбільш щедрий із них набував високого престижу і статусу в групі, що давало йому право отримувати деякі привілеї та стати лідером громадської думки, здатним не тільки керувати, а й нав'язувати свою волю керованому колективу [2, с. 85]. Цей факт став одним із кроків до соціальної нерівності, створення інституту приватної власності, вияву об'єкта і суб'єкта громадської думки та, зрештою, появи держави, як особливої регулюючої форми організації суспільства, що вперше з'явилася у країнах Стародавнього Сходу (у Месопотамії, Єгипті, Індії, Китаї та ін.).

Слідування традиціям і ритуалам, релігії та морально-етичним законам, розвинута міфологічна свідомість, консерватизм мислення та глибока соціальна стратифікація, із подальшим розвитком деспотії держав стародавнього Сходу не сприяли прояву громадської думки, однак це не означало її відсутність, а ускладнювало визначення хибності і справжності в ній.

Отже, громадська думка поступово ставала силою, яка відбивала ту чи іншу оціночну